

Wie is de God van de Bijbel?

Ad van Nieuwpoort

'De vraag "bestaat God?" heeft geen betekenis zolang men niet specificiert wat of wie men met het woordje "God" bedoelt. Men kan net zo goed vragen: "bestaat Blurb?", aldus Herman Philipse in zijn boek *Atheïstisch Manifest*. Philipse heeft gelijk. Er is niets dat zo veel misverstanden oproept als het woordje 'God', juist omdat een nadere omschrijving meestal achterwege blijft. Over wie hebben we het als wij het over 'God' hebben? In het dagelijkse leven komen we een veelsoortig 'godendom' tegen. Ik doe maar een greep: de meest bekende is de God die samenvalt met 'wat er meer is tussen hemel en aarde'. Die kom je bijna op iedere hoek van de straat tegen. De God van het blad *Happinez* is een oerkracht, de positieve energie in alles en iedereen. De God van het CDA is de God van de normen en waarden. De God van de Evangelische Omroep is 'je persoonlijke vriend', die als je daarvoor kiest, in 'je hart' komt wonen en die je op de vingers tikt als je een misstap begaat op het zedelijk vlak. De God van de utopisten is het totaal aan idealen, de optelsom van alles waarop gehoopt of waarvan gedroomd wordt. De meer maatschappijkritische God is de machteloos toeziende en lijdende God. De God van de pseudo-psychologie is het bewustzijn of het voertuig van het Zelf. De God van het tv-programma 'Hour of Power' is de God van de groei die van krantenjongens miljonairs maakt. De God van de moraal is de God die vaak samenvalt met het geweten. Dan heb je nog de God van hen die het zekere voor het onzekere willen nemen, dat is de God die een verzamelnaam is voor alles waarop geen antwoord is.

Wat deze godsbeelden gemeen hebben is dat zij allemaal op de een of andere manier in het verlengde liggen van de menselijke ervaring of daar in elk geval direct betrekking op hebben.

De Schepper-God

Naast, maar ook vaak spokend in, deze populaire goden, is er de traditionele God waar meestal het woordje 'al' voor verschijnt. Het is de God die het in het christendom erg goed gedaan heeft en veelal in verband is gebracht met de bijbelse literatuur. Het is de al-machtige, de alomtegenwoordige, de al-voorzienige et cetera God. Deze God vormt het fundament, de oorsprong en het doel van de bestaande orde. Vaak wordt deze God aangeduid met de naam Schepper. Schepper staat dan voor zoiets als de in de oertijd optredende demiurg, de architect van de wereld en alles wat daarop te vinden is. De Schepper-God staat als Maker aan het begin van alles en vormt daarmee de basis van de natuur, de zichtbare werkelijkheid om ons heen. De natuur, de werkelijkheid, is doortrokken van deze God. De Schepper is immers de ontwerper ervan. Het is de God die je overal tegen kunt komen. Alles waar wij in het dagelijks leven mee te maken krijgen komt dus op de een of andere manier van deze God. Hij is als Maker van onze werkelijkheid ook de regisseur ervan. Dit lijkt aan de ene kant een geruststellende gedachte: alles ligt in Gods hand. Maar is het tegelijk niet een weerzinwekkende gedachte dat achter alles wat er gebeurt blijkbaar deze God zit? De Schepper-God in deze zin betekent namelijk de legitimatie van al het bestaande en heeft onvermijdelijk berusting tot gevolg: je moet het leven maar nemen zoals het is want God heeft het zo bedoeld. Deze Schepper-God valt eerder samen met het lot dat boven ons hoofd hangt en met het stomme toeval. Hij kan worden getypeerd als 'de kroon op het Al'. Zijn

optreden op aarde gaat volgens eigen plan, voor mensen ondoorzichtig en willekeurig.

God als stoplap

Die traditionele Schepper-God is binnen en buiten de kerk nog steeds favoriet. Hoezeer de populaire goden zich op het eerste gezicht ook lijken te onderscheiden van deze Schepper-God, sommigen lijken er bij nader inzien verdacht veel op. Het patroon is hetzelfde. Deze God is overal en nergens. Hij is nergens op aan te spreken en dient enkel als verklaring voor alles wat er gebeurt. Hij is de grote stoplap voor alle vragen waarmee wij zitten. Deze Schepper-God is vaak in verband gebracht met Bijbel. Het heeft te maken met de wijze waarop het eerste hoofdstuk uit het bijbelboek Genesis wordt gelezen. Geheel losgeknipt uit het verband van het grote bevrijdingsverhaal van de vijf boeken van Mozes wordt dit hoofdstuk vaak gelezen als het begin van de kennisweg tot de algemene Godheid. Schepping valt in deze lezing geheel samen met wat wij natuur (= bestaande orde) noemen. Heel aantrekkelijk, want hoe kun je dan deze God ontkennen? Je ziet het immers om je heen in de wonderlijke natuur! Maar deze uitleg lijkt meer op de theo-kosmogonie van de Germanen dan op de theologie van de Bijbel!

Stem van de andere kant

Bij alle beelden die er bestaan van God is het van belang één ding goed te beseffen namelijk dat alles wat we menen te weten als we 'God' zeggen, niet op hem slaat, maar altijd op één van onze zelf ontworpen en zelf gemaakte afgoden. Willen wij tot een nadere omschrijving kunnen komen van het woordje 'God' zonder in eindeloze speculaties te vervallen dan is er een kritische instantie nodig. De Bijbel is zo'n kritische instantie. Daarin leeft het besef dat je nooit vrijblijvend over 'God' kunt speculeren. Daarin wordt gevoeld hoezeer het erop aankomt aan wie mensen hun vertrouwen geven. De Bijbel verkondigt geen monotheïsme, zoals wel gedacht wordt. Goden zijn er genoeg, weten ook de bijbelschrijvers. In dit uit nood geboren boek wordt echter gewag gemaakt van een Stem van de andere kant, een kritisch tegenover. Een Stem die mensen op hun benen zet en hen leidt op de weg naar het land van belofte, een land waar vrede en broederschap worden waargemaakt. Een Stem die de goden ontmaskert als projecties en machten die mensen belemmeren waarachtig mens te zijn.

Een NAAM met een verhaal

Om deze bijbelse God op het spoor te kunnen komen zullen we het eerst moeten hebben over de betekenis die de Bijbel toekent aan namen. Want namen spelen in de bijbelse teksten een beslissende rol. Een naam in de bijbel is als een programma, een roeping. Zoals je naam klinkt, zo ben je. Als je doen en laten niet in overeenstemming is met je naam dan dreigt er ongeluk. Dan leef je niet naar de bestemming die in je naam besloten ligt. Namen oefenen macht uit op het leven. Ze zijn stichtingen van erkenning en liefde, en omgekeerd van haat en afgrijzen. Op je naam ben je aanspreekbaar, het is je identiteit, waarmee je je onderscheidt van anderen. Zo komen in de Bijbel ook vele naamsveranderingen voor. Je naam moet worden veranderd als bijvoorbeeld de richting waarin je gaat is doodgelopen. Deze naamsverandering betekent een wezens- en

levensverandering. Dit zien we bijvoorbeeld bij Jakob die de naam Israël over zich krijgt uitgeroepen (Genesis 32). Als je naamloos bent dan ben je niemand meer, dan stort je in de leegte en de sprakeloosheid. Dan ben je niet meer in staat om in dialogische verbanden te verkeren. Je bent dan immers niet meer aanspreekbaar.

Met het bijbelse grondwoord 'naam' zitten wij in het hart van het bijbelse bericht. De God van de Bijbel heeft een aantal verschillende namen. Maar al deze namen houden verband met één heel bepaalde naam. Het is de naam die in het Hebreeuws met vier medeklinkers wordt weergegeven, zó dat deze naam niet kan worden uitgesproken. Het zijn de letters JHWH, het zogenaamde tetragrammaton, in de bijbelvertalingen wel aangeduid met 'Here', 'HEERE' of 'Heer'. Bijbelvertalers die klakkeloos 'Jahwe' neerschrijven, waar dit tetragrammaton in de grondtekst staat, getuigen van weinig respect voor de traditie die niet voor niets deze naam niet uit wil spreken. Juist om het geheim, het heilige van deze naam te waarborgen, spreekt men hem niet uit. Dit tetragrammaton vraagt om een omschrijving. Het vraagt om een verhaal. Een mooi voorbeeld van hoe deze bijzondere Godsnaam wordt omschreven horen we in de volgende tekst:

Mozes zei tot God:

Zie!, kom ik dan bij de kinderen van Israël

en zeg tot hen:

'De God van jullie vaders heeft mij naar jullie toegezonden'

dan zullen ze tegen mij zeggen:

'Wat is zijn naam?'

Wat moet ik dan tegen hen zeggen?

God zei tegen Mozes:

'Ik zal er zijn zoals ik er ben'

Hij zei:

Zo moet je tot de kinderen van Israël zeggen:

'Ik zal er zijn'

heeft mij naar jullie toe gezonden.

(Exodus 3 : 13 – 14)

Een NAAM met een belofte

Wanneer iemand om zijn naam wordt gevraagd en het antwoord luidt: 'Ik zal er zijn zoals ik er ben', dan is het duidelijk dat diegene zijn naam niet wil zeggen. Als iemand in de Bijbel zijn naam zegt, dan doet hij nogal wat. Hij geeft daarmee in feite zijn wezen prijs. Zo functioneert het ook in deze tekst. De naam van God wordt niet zomaar door hem prijsgegeven. Als Hij dat zou doen, zou een ander macht op hem kunnen uitoefenen. Met het roepen van de naam wordt een wezen op bereikbare afstand gebracht, komt in dit geval God zelf in de invloedssfeer van mensen. Het zou betekenen dat de mens deze naam zó in zijn vingers krijgt dat hij ermee kan manipuleren en deze naam in regie zou kunnen nemen.

Dat Hij zijn naam niet wil prijsgeven, betekent niet dat Hij zijn naam niet bekend maakt. Zijn naam behelst een belofte: 'Ik zal met je zijn, zoals ik met je zijn zal'. Deze God is blijkbaar alleen te kennen in hoe Hij zich te kennen geeft aan zijn mensen. Dat vraagt om een verhaal over hoe Hij nu God van mensen is. Juist om het geheim en daarmee ook de dynamiek van de naam van deze God te

waarborgen, wordt zijn naam daarom omschreven door het verhaal te vertellen van wat Hij doet als bevrijder van zijn mensen.

Geen God in abstracto

Dat de bijbelse God deze naam heeft, zegt iets over zijn geheel eigen aard en wezen. Daarmee is elke neutraliteit uitgesloten. Deze God is niet los te maken van zijn daden, zijn geschiedenis. Deze God is daarmee ook niet los te maken van het bijbelse verhaal dat daarvan gewag maakt. Een God in abstracto kent de Bijbel niet. Al de eigenschappen die deze God vertoont in de bijbelse verhalen zijn terug te voeren op deze naam: 'Ik zal bij u zijn'. Dat is zijn programma. In deze naam ligt besloten, om met de theoloog K.H. Miskotte te spreken, dat Hij zichzelf aldus in het centrum van het menselijk bestaan bindend te kennen heeft gegeven en dat mensen geroepen en uitgekozen zijn die naam te noemen en het bestaan ervan uit te roepen.

In het verhaal over de verschijning van deze God aan Mozes horen wij hoe zijn naam bekend wordt gemaakt:

*Toen daalde JHWH neer in een wolk
en stelde zich daar bij hem
en Hij riep de naam van JHWH uit.
Hij trok voorbij zijn aangezicht en riep:
JHWH, JHWH, Godheid
erbarmend en genadig
lankmoedig, groot van weldadigheid en trouw
weldadigheid bewarende aan vele duizenden
dragende misdaad, afval en zonde
maar strafvrij laat hij zeker niet vrij
bezoekende misdaad van vaderen aan zonen en zoonszonen
aan het derde en vierde geslacht.*

(Exodus 34 : 5-7)

Erbarmend en genadig

Hier wordt de naam van deze God bekendgemaakt. Hier wordt de inhoud van deze naam vrijgegeven. Deze inhoud wordt dus gevormd door wat Hij doet. Door de wijze , de hoedanigheid van zijn optreden: erbarmend en genadig. Dit erbarmen hangt niet in de lucht, maar komt ergens vandaan. Het woord *erbarmen* heeft in het Hebreeuws een nauwe connectie met het woord voor moederlijk. Het erbarmen komt voort uit een innerlijke bewogenheid. Zoals een moeder zich ontfermt over haar kinderen vanuit een diepe verbondenheid, zo komt ook het erbarmen van JHWH voort uit een intense verbondenheid.

Het woord *genade* is in sommige kerkelijke kringen een zwaarbeladen woord. Maar in de bijbelse woordwereld komt het helemaal uit de sfeer van de verliefdheid. Waar er in de vertalingen *genade* staat, staat er in het Hebreeuws *gein*, zoals we het kennen van het Jiddisch. *Gein* heeft iemand in de ogen van een ander. Wanneer iemand gein in je heeft dan is hij je gunstig gezind. Martin Buber vertaalt, in zijn 'Verdeutschung' van de Tenach, dit woord dan ook met *gönnend*, gunst-verlenend.

De eigenschappen van *erbarmend* en *genadig* zou je de kerneigenschappen van deze God kunnen noemen. Al de andere eigenschappen ontlene hun kwaliteit aan deze twee. Aan het erbarmen en zijn genade kun je hem herkennen.

Verbonden met mensen

De God die in de Bijbel optreedt, is op één zaak betrokken: de mens en de menselijkheid. Een van zijn namen die hem wordt toegeroepen is *Immanuël*, wat betekent: God met ons. Deze God staat niet op zichzelf maar is voortdurend op zijn mensen betrokken. Hij is niet los te denken van de relatie die hij heeft met zijn mensen. In de Bijbel wordt deze relatie aangeduid met het woord *verbond*. Deze God zal nooit handelen buiten zijn mensen om. In Tenach (de Hebreeuwse Bijbel of het Oude Testament) horen wij telkens de uitdrukking dat Hij 'zich aan zijn verbond houdt' of 'trouw is aan zijn verbond'. Ook al verbreekt de menselijke; partner steeds opnieuw dit verbond, Hij houdt zich aan zijn afspraak. De bijbeltaal heeft voor dit houden aan het verbond een eigen woord. Het is het woord dat vaak wordt vertaald met *trouw*. Het woord dat hier aan ten grondslag ligt is het woord *amen*, in het Jiddisch: *emmes*. Een 'emmese gabber' is een betrouwbare makker. In dit woord klinkt ook de betekenis van *waarachtig* door. Als het in de Bijbel gaat over 'waarheid' gaat het niet om een metafysische waarheid achter de wolken of zoiets als een bewezen historisch feit maar gaat het altijd om waarachtigheid. Is een woord waar, dan is dat woord waarachtig, dan kun je ervan op aan. Het woord *trouw* geeft aan dat de aard van de relatie zodanig is dat je ervan op aan kunt.

JHWH is onze God

Wat opvalt bij de eigenschappen van deze God, is dat het uiterst menselijke eigenschappen zijn. We kunnen daarin horen hoeveel waarde de Bijbel toekent aan het menselijke. De bijbelschrijvers spreken niet menselijk over God omdat zij niet anders zouden kunnen. Dat zij dit doen heeft te maken met de eigen aard van de bijbelse boodschap. Deze God is niet een boven ons zwevende natuurmacht die ons lot bepaalt. Deze God is een Mensengod contra de natuurmachten. Een Mensengod die oren heeft om te horen, ogen om te zien en een stem om mee te spreken. Daarom is de kern van heel het bijbelse spreken samengevat in het ene zinnetje:

'JHWH is onze God!'

Deze uitroep komen we door heel de Bijbel heen tegen. Het wil zeggen: al diegenen aan wie goddelijke macht wordt toegekend in ons menselijk leven moeten van hun sokkel af. De enige die recht heeft op de titel 'God' is deze JHWH. Een God waar een verhaal bij hoort. Een God waarvan moet worden verteld in de verhalen van de uittocht uit het doodsland Egypte, de tocht door de woestijn in de richting van het land van belofte en het verhaal van de terugkeer uit de ballingschap. De verhalen die in het evangelie worden samengevat en toegespitst in het verhaal van de Messias Jezus.

De uitroep '*JHWH is onze God*' betekent een afrekening met het algemene woordje *God*. God is net zoiets als Blurb, zei Philipse terecht. Het betekent niets en kan daarom een geheel eigen leven gaan leven met alle gevolgen van dien. Nog niet zo heel lang geleden stond het *Gott mit uns* op de koppelriemen van fascistische en nog steeds worden er oorlogen gevoerd onder de slogan 'Allah is

groot' of 'In God we trust'. Dat hebben de bijbelschrijvers temidden van de onderdrukking door koningen en machten die als goden heersen aan gevoeld. De ziener Johannes roept niet voor niets tegen het machtsvertoon van Rome in dat het geslachte Lam op de troon zit en dus niet de Keizer van Rome. Daarom komt het er ook zo op aan dat we die uitroep '*JHWH is onze God*' niet omdraaien. In de zin van: je hebt ook nog een God die *JHWH* heet. Dan gaat het mis en hebben we het bijbelverhaal verlaten. Het verhaal van *JHWH* vult en kwalificeert het algemene woordje 'God' op zo'n manier dat iemand die echt vanuit bijbels perspectief wil spreken nooit meer zomaar het woordje 'God' in zijn mond zal nemen.

Een kleine Mensengod

De voorkeur die de Bijbel heeft voor het kleinmenselijke komt tot uitdrukking in het verhalende karakter. Daar het in de Bijbel niet gaat over een superieure, boven tijd en plaats verheven algemene Godheid maar over een kleine Mensengod, is het verhaal de meest geëigende vorm waarin Hij ter sprake kan worden gebracht. Het spreken over deze God gebeurt niet in de vorm van algemene beschouwingen. Dat laat het bijzondere van deze God niet toe. Elke keer wanneer deze God het voorwerp wordt van een algemene beschouwing, is het onvermijdelijk dat hij zal verworden tot een hanteerbaar algemeen begrip. En dat is nu net wat de bijbelschrijvers niet willen. De enige vorm die het mogelijk maakt het concreet-menselijke van deze God te waarborgen, is de verhaalvorm. Deze vorm zegt dus iets over de inhoud en over degene die ter sprake gebracht wil worden. Daarom komen we ook zo geregeld de aanduiding 'God van Abraham, Izaak en Jakob' tegen. Een aanduiding die vraagt om de verhalen over Abraham, Izaak en Jakob. Zoals Hij optreedt in de verhalen van deze mensen tot in de meest klein-menselijke aspecten, zo is Hij. Het is een verhaal over ontmoetingen, onderlinge relaties. Een verhaal ook vol verlangens, klachten, dromen, pijn en lijden. Dat wordt niet rimpelloos weggemoffeld. Al die menselijke zaken worden aan de orde gesteld. Die komen aan het licht. Daar wil deze merkwaardige Mensengod mee te maken hebben. Het zijn verhalen waarin wijzelf als lezer worden uitgetekend. We komen in die Abraham en in die Izaak en Jakob zelf aan het licht en worden zo in de ruimte gezet van de Stem die hen op de weg zette in de richting van het land van belofte. De evangelieschrijvers brengen het ter sprake in die ene mens die het bevrijdingsprogramma in zijn naam heeft staan: Jezus, Hij bevrijdt. Hij die naar Johannes zelf het woord 'van den beginne' was. Die verkeert nota bene temidden van eigenwijze wetgeleerden, hoeren, zieken, doden en tollenaars. Die gaat een weg die leidt tot kruis en dood. Het is het verhaal dat gewag maakt van de grote exodus uit de dood. Een verhaal dat de hoofdman onder het kruis doet zeggen: die is als God.

Wie is God? Wie oren heeft om te horen, hore!

Geciteerde literatuur

K.H. Miskotte, *Bijbels ABC*, Ten Have Baarn, 1971

Herman Philipse, *Atheïstisch Manifest*, Prometheus Amsterdam, 1995

Ad van Nieuwpoort, *De kleine Mensengod, De bijbel kan ons nog meer vertellen*, Prometheus Amsterdam, 1997